

Türk Dil Kurumu Yayınları

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ
ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

28-29 Nisan 2011

Yayıma hazırlayan
İ. Hakkı AKSOYAK

Ankara, 2014

ÂLÎ VE SELANİKÎ: ÇAĞDAŞ İKİ TARİHÇİNİN TENKİT TARZI, ÜSLUBU VE ANLAYIŞI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Mehmet İPŞİRLİ*

Merhum M. H. Yinanç, Tanzimatın 100. yılı münasebetiyle 1939'da yazdığı Tanzimat tarihçiliği adlı makalesinde klasik dönem tarihçiliğinde olayların ve şahısların tenkitlerinin dolaylı bir şekilde mecazlı ve kinayeli cümlelerle bu yolda ayetlerin, hadislerin ve darbimesellerin kullanılarak yapıldığını söylemektedir¹.

Hâlbuki daha 15 ve 16. yüzyıllarda bazı Osmanlı tarihçilerinin çok sert bir şekilde başta padişahlar olmak üzere ilmiye ve seyyfiyeyi açık ve ağır bir dille eleştirmektedirler. Mustafa Âlî ve Mustafa Selanikî bu konuda öne çıkan ve dikkat çeken iki tarihçidir.

16. asrın ikinci yarısından başlayarak Osmanlı devlet ve cemiyet yapısında bazı sancıkların yaşandığı görülmektedir. Nitekim bu durum o dönemlerin aydınları tarafından fark edilerek yöneticileri uyarıcı yazılar kaleme almışlar, bunları dikkate alan yöneticiler de ferman, adaletname gibi resmî belgelerle ıslahat yoluna gitmişlerdir. Bunların değerlendirilmesi ve tartışılması ayrı bir husustur. Burada

* Prof. Dr., Fatih Üniversitesi, Tarih Bölümü. ipsirli@fatih.edu.tr

1 16. asır başlarında *Heşt Behişt* adını verdiği Osmanlı hanedanının tarihini ihtiva eden meşhur kitabını yazmış olan büyük edip İdrisi Bitlisî, İran lisan ve edebiyatındaki bütün kudretini gösterirken, 13. asırdan beri moda olan İran edebî tarihçiliğini de memleketimize bütün manasıyla getirmiş ve daha doğrusu Osmanlı hanedanı tarihinin de bu yolda yazılabileceğini erbab-ı ilim ve fazilete göstermiş idi. İdris'in muakkipleri olan İbn Kemal Ahmet Şemsettin ile Celalzadeler ve bundan sonra gelen Âlî Çelebi ile Hoca Sadettin onun yolunda yürüdüler. Bu müellifler tarihteki vakaların sebep ve neticelerini esas itibarıyla mukadderat-ı ilahiyeye ile tefsir eden vakialarda ricalullahın müspet veya menfi tesirine inanan; adil, gazap intikam veya ihsan-ı ilahinin vakıalar ve şahıslar üzerindeki akislerini katıyetle kabul ve ekseriya vakıaların birçoğunu bu suretle izaha kalkışan bazen de vakıaların vukuunu yıldızların harekâtına ve burçlar üzerindeki seyirlerine atfeden vakialarda amil olan şahısların hareketlerini, ahlak ve seciyelerini dinî ve mistik bir ölçü ile ve ekseriya mecazlı ve kinayeli cümlelerle ve hatta zımnî istihzalarla tenkit eden ve bu yolda ayetleri, hadisleri, meşhur Arap darbimesellerini ve büyük şairlerin beyit ve mısralarını ibzal ve israf eden muharrirlerdir (Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, İstanbul 1939, s. 573.).

konumuz bakımından önemli olan, keskin gözlemlere sahip, çağdaş iki tarihçi olan Âlî ve Selanikî'nin, dönemlerini, olayları, şahısları değerlendirme, tenkit ve takdir konularında gösterdikleri gayret ve başarıları bazı müşahhas örneklerle ortaya koymaktır. Eserlerinin muhtelif yerlerine çeşitli vesilelerle yerleştirilmiş olan bu metin ve paragraflar her zaman aynı standart ve kalitede değildir. Ancak olayların içinde yaşamış, gelişmelerin etkisi altında kalmış ve ani reflekslerle kaleme alınmış bu değerlendirmeler hem dönemi tanıma hem de 16. yüzyılın devlet sorumluluğu üstlenmiş iki aydınının hissettikleri mesuliyet duygusu içindeki aksülamellerini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu iki tarihçi, ortak yönleri, ortak değerlendirmeleri ve yakınmaları, gelecek için duydukları kaygı ve önerileri ve nihayet zaafı bulunmaktadır. Şüphesiz Selanikî, dirayet, edebî güç ve verimlilik vs. açılarından hiçbir zaman Osmanlı döneminde yetişmiş müstesna bir şahsiyet olan Âlî ile eşit görülemez. Âlî gerçekten nevi şahsına münhasır, kendisine aşırı güvenen, haklı olarak yüksek beklentileri olan üslup sahibi bir edip, tarihçi ve aydındır. Bu durum, Fleischer'in prosopografik örnek bir çalışma olan eserinde bütün açıklığı ile ortaya konulmuştur².

Ancak Selanikî'nin de bir takım üstünlükleri olduğu özellikle çağının iktisadi ve mali konuları ve problemlerini değerlendirmede bir derinliği olduğu tarihindeki gözlem ve tespitlerden anlaşılmaktadır.

Tarihçilerin tenkit ve değerlendirmelerine gelince bu çok yönlü ele alınması gereken bir husustur. Burada bahis mevzu olan iki tarihçinin bu açıdan değerlendirilmesinde genellikle ortak noktaların ağır bastığını söylemek mümkündür.

Dönemin değerlendirme ve tenkidi

Belli bir meslek ve zümrenin tenkidi

Şahısların tenkidi (Münferit bir olay ve vesile ile)

Tenkitlerde tespit edilen ortak ve farklı yönler

Umumî manada zamanın gidişinden şikâyetler. Selanikî, eserinin muhtelif yerlerinde “Şikâyet ez-ahval-i rûzgâr” türü başlıklar altında tenkitlerini ve memnuniyetsizliklerini ifade etmektedir³.

Âlî, nevi şahsına münhasır bir 16. yüzyıl aydınıdır. Beklenti hâlinde övgüler yağıdırıyor, hamiliğini beklediği kimse için eserler, şiirler, kasideler yazıyor,

2 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı İstanbul 1996.

3 *Tarih-i Selanikî*'de bu tür bahislere, “Hasbihal-i ahval-i devran, hasbihal-i ruzgar”, 87-88; 215, 266, 416, “Azil ve kısa serzeniş”; 257-58, 290, “Umumi değerlendirme”; “Kısa hasbihal”, 356, 386, “Vakıf hakkında genel değerlendirme”; 425-432, “Murad'ın Ölümü”; 458, 463-64, “Azil-mansıb satışı ve serzeniş”; 478-79, 511, 716-17; 740, “Vakıflardan azil ve vakıf hakkında sert tenkitler”; 826-828, “İlmiyedeki huzursuzluk ve yolsuzluğun tenkidi ve değerlendirilmesi” şeklinde yer verilmiştir.

takdim ediyor, himaye görmeyince eleştiriler yağdırıyor. Dönemindeki dengeleri, muhitleri iyi bilen bir kimse olarak gerektiğinde kıvrakça taraf değiştirebiliyor.

Selanikî’de de aynı kıvraklık ve esneklik yoktur. Tek bir eseri vardır. Genel durum değerlendirmesi tarzında, şikâyet ve yakınma tarzında eleştiri bahislerine sıkça rastlanmaktadır.

Selânîkî’de de Âlî’de olduğu gibi bizzat şahıs zikrederek yapılan tenkitler vardır. Bunlar arasında III. Murat⁴, III. Mehmet⁵, Sinan Paşa, Ferhat Paşa, Hoca Sadettin Efendi, Hasan Paşa gibi maruf simalar olduğu gibi aşağı kademede devlet veya vakıf hizmetinde olan kimseler de bulunmaktadır.

Her ikisinde de ulemaya sert eleştirilerde bulunmaktadır. Bilhassa temas edilen konular şunlardır:

“Emr bilmaruf nehy anil münker” aslî görevi olduğu halde ulemanın bunu terk etmesi sık sık eleştirilmektedir.

Mülazemet sistemi Osmanlı ilmiye sınıfının temel konusu olduğu, bunun adil bir şekilde ve hakkaniyet ile uygulanmadığı ve burada da en büyük ihmal ve vebâlin sistemin işleyişinden doğrudan sorumlu olan kazaskerlere ait olduğudur.

“Tasaddur”, ulema arasında önemli bir ihtilaf konusudur. Yani resmî ve hususi toplantılarda, merasimlerde oturma düzeninde öncelik meselesidir.

İlmî kifayet ve eser telifi konusunda bilhassa Âlî çok sert eleştiriler yapmakta, ulemanın bir iki istisna dışında eser telif edemediğini belirtmektedir. Aynı şekilde müderrislerin medresedeki derslerini ihmal ettiklerini, hazırlıksız gittiklerini ve gitseler bile öğrenci bulamadıklarını acı bir şekilde dile getirmektedir.

Ayrıca, bu bağlamda vakıfların idaresinde yapılan yolsuzluklar eleştiri konusu olmaktadır.

Bu tebliğde tenkit bağlamında özellikle ilmiye mesleği, ulema zümresi ve bu meslekte geniş yetki sahibi olanları her iki tarihçinin nasıl değerlendirdiği hususudur. Bu çağda ilmiye bahis konusu olduğu zaman öne çıkan bazı hususlar vardır.

Mustafa Âlî, önce III. Murat devrinde 1581’de telif ettiği *Nüshatü’s-selatin*’de konuyu uzunca incelemiş, burada bilhassa şu eleştirileri yapmıştır: Ulema, cemiyetin temel unsuru, devletin ve milletin esas rükünlerinden biridir. O zümredeki bozulma, herkese tesir edecektir. Bu özelliğine rağmen ulema, bir

4 Sultan Murat’ın 1595’te vefatı üzerine genel bir değerlendirme yapmakta ve özellikle saltanatının ikinci dönemini çok sert bir şekilde eleştirmektedir (Bk. Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (1003-1008/1595-1600)*, (Haz.: Mehmet İpşirli), İstanbul 1989, s. 525-532.).

5 III. Mehmet, tahta cülusunda 19 şehzadenin öldürülmesi sebebiyle eleştirmektedir (Bk. Selanikî Mustafa Efendi, *age.*, 435-36.).

takım teferruat ve merasimler içerisinde asıl benliğini ve etkisini kaybetmiştir. Bu zümrenin en büyük kaygısı tasaddur yani teşrifatta kimin önde yer alacağı, protokol sırasının nasıl olacağı hususudur. Bu hususta anlaşılmadıkları için birçok faydalı toplantıya katılmayı terk etmişlerdir. Bu dönemde ulema eser telif edememektedir. Ebussuud Efendi istisna edilirse ulemanın hiçbirinin ciddi eseri bulunmamaktadır. Birçok sanat ve fende değerli eserler vücuda getirildiği halde ilim alanında bu verimlilik görülmemektedir. Sultan Murat-ı Salis'in ulemayı eser yazmaya teşvik ve hatta icbar etmesi gerekir.

Bu dönemde kötü bir uygulama da ilim alanında adam kayırılması, bir kadılık veya müderrislik boşaldığında liyakat yerine adayın hangi devletlünün adamı olduğuna bakılmasıdır. Bunu önlemek için imtihanların ciddi tutulması gerektiğini belirtmektedir. İlmiyede bir diğer bozukluk ise bilhassa kadılıklarda değişik isimler altında da olsa rüşvetin cari olmasıdır. Kadılar mansıb almak için verdiklerini, göreve başladıktan sonra yazdıkları hüccet ve tezkirelerden ziyadesiyle almağa çalışmaktadır⁶.

Âlî, daha sonra telif ettiği *Mevidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*'in bir bahsinde, ilmiye sınıfının genel bir değerlendirmesini yapmakta, bilhassa mülâzemet sistemi ile kazaskerlerin ihmal ve yetersizliklerinden şikâyet etmektedir. Hoca Sadettin Efendi'nin her işe müdahâlesini tenkit etmekte buna mukabil Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin dürüstlüğünden, hak sözü her vesile ile söylemekten çekinmediğinden sitayişle bahsetmektedir⁷.

Âlî diğer bütün eserlerinin aynı zamanda bir muhassılası durumunda olan ve ömrünün sonlarına doğru telif ettiği *Künhü'l-ahbar*'ında da ilmiye mesleğini ve bu meslekte yaşanan aksaklıkları derli toplu dile getirmektedir. “Der beyân-ı nehc-i ulemâ ve bünyân-ı tarîk-i ashâb-ı dirâset ü kazâ” başlığı altında ilmiye ve ulema hakkında bir fezleke verdikten sonra şu tenkidî değerlendirmeyi yapıyor:

“*Amma bu zümre-i şerifenin birbirleri mabeyninde tasaddura râğbetleri ve tefevvukla tekebbür tarîkına müsaraatleri bir derecedir ki bir meclis-i hasda bir payede iki şahsın cem'i ancak mümkündür, üç olduğu takdirce riayetleri muhal ü müşkildir.*

*Mesela kudat u mevaliden biri sadr olsa, Medaris-i Seman müderrislerinden ikisi yemin ü şimaline ve yine Dâhil ve Haric müderrislerinden ikiseri, onların iki tarafına otursa yine de şimaline calis olan yemininde oturanlarına tercih sualin etmek mukarrerdir*⁸.

Egerçi fi zamanına nizam-ı ahval-i âlem muhtel olduğu gibi makadir-i ecnas-ı

6 Mustafa Âlî, *Nüşatü's-selâtin, Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, (nşr.: Andreas Tietze), I, Wien 1979, s. 174-79.

7 Mustafa Âlî, *Mevidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*, (Haz.: Mehmet Şeker), Ankara 1997, s.312-316.

8 Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbar*, (Haz.: M. Hüdayî Şentürk), Ankara 2003, s. 76.

ümem dahi mühmeldir. Zümre-i müderrisîn sūf câme ile mevsûfînve saçaklı abâîlerle ma'rûfîn olan muallimlerin zümresine bu caizdir ki, bir beylerbeyinin üstüne otura. Bâis-i tekaddüm nedir denildikte ana nisbet kendi âlim idiğini beyana getire. Ma'a hazâ böyle değildir. Beyan ettiğimiz kanunu merhum Celalzade Mustafa çelebi ki muvakkian-ı divanın sahib-i kemal-i âlî-meşrebidir, bu hakire takrir ettiler. Kendiler, muvakkî-ı kadim Seydî Bey-i âlim cenabından nakl edip Ebülfeth-i kerim kanunu böyledir deyü tasvir ettiler." Burada Âlî, müderrislerin haddini bilmemesi ve Kanundan, nizamdan haberdar olmaması gibi iki hususa vurgu yapmaktadır.

"Fî-zamânina olan müderrisinin haftada dört derse müdavemetleri muhâl oldu. Danışmendlerinde dahi tarik-i iştigal ve istifade bir yanlış hayal oldu. Müderris vardır ki ayda bir kere medreseye varmaz. Nice varsun kitahsil-i ulumakabil danışmend zümresi bulunmaz. Bulunsa dahi kendisi ders verip ifade-i ulum etmeğe kadir olmaz.

Eger bazı ukala adem-i iştigale bâis olan fehvâ nedir deyü sual ederler ise, birisi mevalizâdelerin zuhuru ve nâ-bâliğ oldukları gibi mübâlağa-i faziletde vâsın ederek birer medrese ta'îline vusulmaksudlarıdır. Hocazade ise hadd-i bülûğunda Dâhil Ellili medreseye vâsıl olur. Müftüzade ise ol senede Hârice vusûl bulur. Kadiasker oğulları ise ibtidâkırkar akçe medrese alır...⁹"

Fuzala-i müteavagılünden ol pâyeye tâlib olan müstahakkîn baka kalır. Bu tarikla tıraş-âver olunca(ya kadar) menasib-ı medarisi dolaşır, hattın koduğu gibi mevleviyetle beş yüz akça kaza mansıbına ulaşır. Bu takdirce bir dahi eline kitab alması nadir olur. Alsa dahi muhadaratve ceng ü gazeliyyat idiği tahakkuk eder. Pes, evlad-ı Etrak nice şugl eylesinler? Medaris-i âliyyede nice tahsil-i ilim etsinler? Anlar evahir-i ömründe varamayacağı mansıbabir çelebi, şeref-i nisbet ü haseble sabavet âleminde vasil olur. Bundan sonra anların iştigalindenne faide tahakkuk bulur¹⁰.

Şikâyet ez-ahvâl-i rüzgâr.

Hakikaten leşker-i Islâmda gayret-i Islama za'f gelüp, ekseriyya tâlib-i hutâm-ı dünyâ olmağla nâmûs-ı dîn-i mübîn hususunda be-gâyet süst hareket ider olmuşlardır. Kat'â haramdan ictinâb olunmayup, mustağrik-ı ma'âsî belki isyân-ı mutlak olup, vâki' olan hâlât mürtekib-i kebîre olmağla ve münkerât ihtiyar olunup emr-i ma'rûf terk olunmağladur.

Ve bi'l-cümle buna dahi bir sebep ü bâ'is hükkâmumuz adl ü dâd üzre olmayup ve bâb-ı rüşvet meftûh olmağın her nâ-ehl ü nâ-hak-şinâs ol kapudan duhûl eylemeğe, edânî vü erâzil makâm-ı hükümete gelüp câhil ü nâdân olanlara i'tibâr olunup, rüzgârda hûn-ı ciğer sarf idüp, umûr-dîde ve kâr-azmûde ve ehl-i urzlar nûr-ı dîdesiyle tahsil-i kemâl-i ma'rîfet eyleyenler pâymâl-i devrân olup

9 Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbar*, s. 79.

10 Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbar*, s. 80.

ve tarîk-ı ulemâda dahi tegayyür ü tebeddül gitdükce mütezâ'id olmadadır. Ulemâ-i dîn zümre-i ehl-i yakîndür; anlarda emr-i ma'rûf ve nehy-i münker bertaraf olıcak, taklîd-i halk ulemâ ve meşâyihedür; bunlara tagayyür gelicek elbette kıyâmetdür¹¹."

Selanikî, kendisinin sebepsiz yere azli üzerine de tenkidini dile getirmektedir: "Ve bu bende-i fakir-i kalilü'l-itibar...şehr-i şevvalin yirmi beşinde (997/1589) bî-cürüm, bilâ sebeb İbrahim nâm henüz çıkmış acemi celebe hatt-ı humayun ile kitabetimiz tevcih buyuruldu. Müddet-i ömrümüzde vâsıl olduğumuz mansıba zemâne ihdası bî-tekellüf gelip alırlar. Bu makulenâ-mahall ü münasib evzâ' gurur-ı kâmrânî ile ihtiyar oluna olunaumur-ı devlet ü saltanat güzel usluba girdi, Hazine-i Âmiregittikçe muzâyakaya düştü. Kârdân-ı âlem ve feylesof-i ruzgâr olanlar hayran u dem-beste kaldı¹²."

Âlî, merkezde ve saraydaki güç odakları ve rekabetleri biliyor, iyi takip ediyor, ona göre tavır almayı beceriyordu. Nitekim Sokullu'nun, III. Murat'ın saltanatında güç ve nüfuzunu tedricen kaybetmesi üzerine Âlî'nin Sokullu'dan uzaklaşarak yeni güç dengesini oluşturan Hoca Sadettin Efendi, Şemsi Ahmet Paşa, Kadızade Ahmet Şemsettin'e kasideler sunup önemli bir görev beklediği görülmektedir¹³.

Bununla birlikte III. Murat'ın saltanatında sahip olduğu gücü kötüye kullanan ve ilmiye sınıfını tamamiyle nüfuzu altına almaya çalışan Hoca Sadettin Efendi'yi¹⁴ *Mevaidü'n-nefais*'te ilmiye mesleğini değerlendirirken şiddetle eleştirmiştir:

"...Sultan Murat Han-ı Sâlis kemâl-i azamet u saltanat ilemülke vâris oldu. Ansızın hocaları Sadettin bin Hasan Can ulemâ zümresine belây-i nagehânî sıfatında hâdis oldu. Kadiaskerlere tegallübü bir mertebeye vardı ki ana danışmadan kimseye mansıb veremez oldular. Ulemâ fukarâsına tasallutu bir dereceye erdi ki ol benimsediği ya'nî bir tâlibe deruhte kıldığı kazâ ve medreseyi bir mushafa arz edemez oldular. Hatta müderrisinin şâ'ir-i nüktedânı Mevlânâ Bursevî Cenânî ol esnarlardabu güne bir küt'a demiş idi. Ulemânın vasf-ı hâlini alâ vuku'ihî beyâna getirmişler idi.

Kıt'a:

Kadiasker efendiler gerçi

Mansıbı ilmin ile al derler

Okudun fazlını görün diyene

Haceye hizmet eyle gel derler¹⁵.

11 Selanikî Mustafa Efendi, *age.*, s. 87-88.

12 Selanikî Mustafa Efendi, *age.*, s. 215.

13 Mustafa Âlî, *Varidar*'tan naklen Cornell H. Fleischer, *age.*, s. 74-75.

14 Selanikî Mustafa Efendi, *age.*, s. 445-46.

15 Mustafa Âlî, *Mevaidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*, s. 314.

Ulema konusunda çok olumsuz görüşler beyan eden Âlî, o dönemde tanınmış âlim olan Şeyhülislam Sunullah Efendi hakkında gerek *Mevoid*'de gerekse *Nüşatü's-selatin*'de çok takdîrîkâr sözler sarf etmektedir:

“Lâkin şehriyar-ı cihân Sultan Mehmed Han bin Sultan Murat Han ki hergiz damen-i dâd u dihişi ol tarik ile mülevves olmadı. Asrında Mevlânâ Sun'ullah'a mansıb-ı iftasını verdi. Gayra sevk edenlerin kalamından yüzün çevirdi.

*Tarik-i ilm-i şerîfin bozuldu kanunu
Mizac-ı ilim za'îf oldu şer'i sakîm...
Sahn medârisi bir mekteb idi san enbûh
Müderrisîn ise sıbyân-ı vâcibü't-ta'lîm
İçinde mansıb-ı fetvâya lââyk âdem yok
Sorulsa herbiri molla-yı lâzımü't-tekrîm
Nukud-ı rüşvet ile mansıb aldı kadîler
Sahih olur mu ki ettiklerinikâh-ı amîm¹⁶”*

Nüşatü's-selatin: “Mukaddemâ bir tâlib-i'ilm dânişmend olmak murâd eylese 'ulemâdan birisi müteharrik olup evvelâ mahrec dersi okuyup isti'dâd ve liyâkatini müşâhede itdükden sonra müderrisinden birine gönderirdi. Andan birine böyle hâricde ve dâhilde ve sahnada nice müddet danişmend olup ba'dehu murâd itdüğü yerde karâr idüp yolu geldükde mülâzım olup rûznâmçe-i hümayûna nâmı yazılırdı. Sahn dânişmendlerinin eskileri -ki mu'idlerdir- her birine birer tetimme ta'yîn olunup anda sâkin olan sûhte-gân tâyifesine ifâde-i ulûm iderlerdi. Bin târihine gelince sahn mu'idleri şimdiki müderrisler kadar vak'u i'tibârları var idi. Ve medârisde iştiğâl-i 'ilm etmeyince mülâzım yazılmazdı. Ve kimsenin icâzetsiz dânişmendin almazdı. Tarik-i 'ilm fevka'l-had pâk ve mazbût idi. Ol sebebdan içlerinde câhil ve ecnebi olmayup, her biri yoluyla gelmekle eger kuzât ve eger müderrisindir cümlesi 'ilm ü dîni mükemmel 'ırz-i vakar sâhibi âdemler olup, müderrisliği hâlinde 'ilm-i şerîfe ve mansıbı hâlinde dîn ü devlete istikâmet ile hizmetler idüp, ibâdu'llâha nef'-i mahz olurlardı. Nihâyetü'l-emr bin üç târihinden berü bu intizâm bozuldu. Mukaddemâ şeyhü'l-islam olan Sun'ullah Efendi birkaç def'a bî-vech ma'zûl olup, yerlerine gelen 'azl havfına düşüp, vükelâ'-i devlet ile müdârâyâ muhtâc olup, huzûr-i hümayûnda hak sözi söylemeden kaldılar. Ve her-kesün ri'âyet-i hâtırı ile mukayyed oldılar. Ammâ dîninde metâneti olan hak sözi söyleyüp ve 'azlden dahi korkmayup, Sun'ullah Efendi rahmetü'llâh birkaç def'a ma'zûl olmuşken yine kelâm-ı hakkı söyleyüp emr-i dîn ü devlette kat'â müsâmaha etmeyüp, zîrâ ol sadr müsâmaha yeri degüldür ve ri'âyet-i hâtır mahalli dahi degüldür. Giderek her maslahata hâtır

16 Mustafa Âlî, *Mevoidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*, s. 314-15.

karışmağla ve her umûrda müsâmaha olunmağla nâ-müstahaklara haddinden ziyâde mansıblar virilmek iktizâ idüp, kânûn-ı kadîm bozuldi. Kâzî'askerler dahi zamân-i kalilde bî-vech ma'zûl olmağla içlerinde tammâ' ve harîs olanlar zamân-i nasb[ı] fırsat ve fırsâtı ğanîmet bilüb, menâsıbın ekserin rişvet ile nâ-ehle virür oldılar. Ve mülâzemetler dahi yol ile virilmeyüb satılmağa başlayalı ve bu da subaşı kâtibleri ve 'avâm niceleri beş-on bin akça ile mülâzım olup ba'dehü zamân-i kalilde müderris ve kâzî olup sahn-i 'ilm cehlle doldı. İyi kem belirsiz oldı. Ekseriyâ zulm idüp, nâm-i 'ilmin keşîde kılan ol makûle cehele ve ecnebîlerdür. Yohsa tarîk-i 'ilme hizmet etmiş ve yoluyla iziyle gelmiş 'ulemâ hâşâ ki hakdan 'udûl ede'¹⁷."

Selanikî de ulema konusunda sert tenkitler yapmaktadır. Özellikle, ulemanın temel görevi olan emr-i maruf, nehy-i münker konusundaki ihmalkârlığı, umursamazlığını Selanikî çok ağır biçimde eleştiriyor.

Sonuç olarak, 16. asrın ikinci yarısında kurumların, iktisadi hayatın bir dönüm noktasında olduğu bir dönemde iki büyük tarihçi durumu fark etmiş, büyük bir sorumluluk anlayışı içerisinde dönemlerini anlatmaya çalışmışlar, eleştirilerini yapmışlar, bazı şahsiyetlerden takdirle bahsetmişler ve bize devrin aynası olabilecek eserler bırakmışlardır. Bu eserlerin eksikliklerine, bazı kusurlarına rağmen Osmanlı tarihçiliği için paha biçilmez değerde kaynaklar olduğunda hiç şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

FLEISCHER, Cornell H.; *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı İstanbul 1996.

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (1003-1008/1595-1600)*, (Haz.: Mehmet İpşirli), İstanbul 1989.

Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbar*, (Haz.: M. Hüdayî Şentürk), Ankara 2003.

Mustafa Âlî, *Mevaidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*, (Haz.: Mehmet Şeker), Ankara 1997.

Mustafa Âlî, *Nüshatü's-selatin, Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, (Nşr.: Andreas Tietze), Wien 1979.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, İstanbul 1939.

¹⁷ Mustafa Âlî, *Nüshatü's-selatin*.